

OBSAH / INHALT / CONTENTS

JIŘÍ PEŠEK, Praha a evropská velkoměsta mezi koncem války světové a války studené (1945–1989) [Prag und die europäischen Großstädte zwischen dem Ende des Zweiten Weltkriegs und dem Ende des Kalten Kriegs (1945–1989) / Prague and European metropolises from the end of the Second World War until the end of the Cold War (1945–1989)]	9
LARS NILSSON, Western European urban development, 1950–2000 [Die urbane Entwicklung in Westeuropa 1950–2000]	23
MAREK KREJČÍ, Naše a jejich. Cesta od multikulturních velkoměst středo-východní Evropy k velkoměstům národním a zase zpět [„Unsere und ihre“. Der Weg der multikulturellen Großstädte Ostmitteleuropas zu nationalen Großstädten – und wieder zurück]	43
TOMÁŠ NIGRIN, „Stunde Null“ německých velkoměst – Berlín a Düsseldorf v letech 1945–1947 [Die „Stunde Null“ in deutschen Großstädten – Berlin und Düsseldorf 1945–1947]	69
GRUIA BĂDESCU, Politics, architecture and identity in rebuilding West Germany's cities after the Second World War [Politik, Architektur und Identität im Wiederaufbau der westdeutschen Städte nach dem Zweiten Weltkrieg]	85
INES TOLIC, Contending Skopje. The construction of a city caught between global ambition and local needs [Der Wettstreit um Skopje. Die Konstruktion einer Stadt zwischen globalem Ehrgeiz und kommunalen Bedürfnissen]	133
VÁCLAV LEDVINKA, Praha – etapy vývoje po roce 1945. Formování, reformování, deformování a neformování města [Prag – Entwicklungsetappen nach 1945. Formierung, Reformierung, Deformierung und Nicht-Formierung einer Stadt]	163
MURAT GÜL, Political transition and transformation of Istanbul after the Second World War [Der politische Wandel und die Transformation von Istanbul nach dem Zweiten Weltkrieg]	185

ANTONELLO SCOPACASA, The case of Leipziger Straße – Potsdamer Straße. City space construction on the border of the post-war Berlin city centre [Das Beispiel Leipziger Straße – Potsdamer Straße. Die Konstruktion des Stadtraums an der Grenze des Berliner Nachkriegszentrums].....	221
KATEŘINA JÍŠOVÁ, Etarea – sen o ideálním satelitním městě [Etarea – der Traum von der idealen Satellitenstadt]	249
KRZYSZTOF MORDYŃSKI, Socialist realism architecture in Warsaw as a new society creation tool (1949–1955). The example of the “Marszałkowska Residential District” [Die Architektur des sozialistischen Realismus in Warschau als Instrument zur Formierung der neuen Gesellschaft (1949–1955). Das Beispiel „Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa“].....	259
MÁRKUS KELLER, Modernität im Osten – die Óbudaer Versuchswohnsiedlung [Modernity in the East – the Óbuda experimental housing estate].....	277
SIMONE EGGER, München wird Weltstadt. Väterchen Timofei und die Olympischen Spiele [Munich becomes a global city. Father Timofei and the Olympic Games].....	293
BARBORA LAŠŤOVKOVÁ – MAREK LAŠŤOVKA, Pražské uliční názvy jako prostředek orientace i nástroj ideologie 1945–1990 [Prager Straßennamen als Orientierungshilfe und ideologisches Instrument 1945–1990]	313
RAINER PÖPPINGHEGE, Remembering the Third Reich? Street names in German cities after 1945 [Erinnerung an das Dritte Reich? Die Straßennamen in deutschen Städten nach 1945].....	325
SABINE MECKING, Mehr als Schall und Rauch. Stadtnamen, städtische Symbole und kommunale Gebietsreformen in Westdeutschland [Not just sound and smoke. City names, city symbols and municipal territorial reform in West Germany].....	335
TOMASZ WĘCŁAWOWICZ, Appropriation of space in historical cities in the communist period. The example of Krakow [Die Aneignung des Raums in historischen Städten während des Kommunismus. Das Beispiel Krakau].....	359

BLANKA SOUKUPOVÁ, Deklarovaná „oficiální“ identita poválečné Prahy v čase přechodu od demokracie k totalitě [Die verkündete „offizielle“ Nachkriegsidentität der Stadt Prag in der Zeit des Übergangs von der Demokratie zur Totalität]	375
THOMAS HÖPEL, Städtische Kulturpolitik in zentralistischen Demokratien und Diktaturen. Frankreich und die DDR im Vergleich [Municipal cultural policy in centralized democracies and dictatorships. A comparison between France and the GDR].....	401
HELEN BLUEMEL, Leipzig and its culture after 1945. The examples of the Deutsche Bücherei and the Gewandhaus [Leipzig und seine Kultur nach 1945. Die Beispiele Deutsche Bücherei und Gewandhaus]	443
ZDENĚK NEBŘENSKÝ, Die Repräsentationen studentischer Klubs in zentraleuropäischen Städten: Prag, Warschau und Bratislava in den 1960er Jahren [Student clubs in Central European cities: Prague, Warsaw, and Bratislava in the 1960s]	459
Zusammenfassung / Summary (<i>Olga Fejtová – Veronika Knotková</i>).....	489
Seznam autorů	547

RESUMÉ

OLGA FEJTOVÁ – VERONIKA KNOTKOVÁ

EVROPSKÁ VELKOMĚSTA MEZI KONCEM VÁLKY SVĚTOVÉ A VÁLKY STUDENÉ (1945–1989)

Stati a rozšířené příspěvky z 28. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 6. a 7. října 2009 v Clam-Gallasově paláci v Praze

Sestavili Olga Fejtová, Václav Ledvinka a Jiří Pešek
s redakční radou

JIŘÍ PEŠEK

Praha a evropská velkoměsta mezi koncem války světové a války studené (1945–1989)

Výzkum poválečných velkoměst zatím nepatří k významněji frekventovaným odvětvím historického bádání. Pozornost zaměřená na moderní velkoměsta je dosud soustředěna většinou na jejich dynamický vznik a rychlý kvantitativní rozvoj na přelomu 19. a 20. století, případně na dobu meziválečnou a mezinárodně působné koncepty, které poté nacházely (mnohdy s velkým odstupem nebo v modifikované podobě) uplatnění prakticky až do „globálního zlomu“ v krizích sedmdesátých let.¹ V kontextu s tvorbou a zpomalujícím se kvantitativním rozvojem evropských (nikoliv ovšem amerických, asijských a afrických) velkoměst a s poválečnými proměnami role i řady charakteristik měst velkoměstského a tím spíše metropolitního typu platila již meziválečná a tím spíše poválečná epocha dlouho za pouhou „doběhovou fází urbanizace bez vlastní historické kvality“.²

Ještě více než v zahraničí je takové omezení zájmu historiků měst o poválečný vývoj zřejmé v České republice. Dějiny poválečného vývoje Prahy i obecněji českých měst psali především architekti (případně historikové architektury) a urbanisté.³ Je symptomatické, že

- 1 Platí to např. pro přehledy moderního urbanistického vývoje v Německu a střední Evropě: JÜRGEN REULECKE, *Geschichte der Urbanisierung in Deutschland*, Frankfurt am Main 1985; WOLFGANG R. KRABBE, *Die deutsche Stadt im 19. und 20. Jahrhundert*, Göttingen 1989; *Die Städte Mitteleuropas im 20. Jahrhundert*, (Hrsg.) WILHELM RAUSCH, Linz 1984, ale i pro krásnou a napříč Evropou nápaditě komparující knížku: CLEMENS ZIMMERMANN, *Die Zeit der Metropolen. Urbanisierung und Großstadtentwicklung*, Frankfurt am Main 1996.
- 2 K tomuto pojetí se kriticky staví PAUL NOLTE v mimořádně inspirativní studii *Jenseits der Urbanisierung? Überlegungen zur deutschen Stadtgeschichte seit 1945*, in: *Die europäische Stadt im 20. Jahrhundert. Wahrnehmung – Entwicklung – Erosion*, (Hrsg.) FRIEDRICH LENGGER – KLAUS TENFELDE, Köln – Weimar – Wien 2006, s. 477–492, zde s. 478.
- 3 Ze starších prací týkajících se Prahy je třeba jmenovat svérázně zajímavé kapitoly Otakara Nového in: *Čtvero knih o Praze: architektura, sochařství, malířství, užité umění. Praha našeho věku*, (edd.) EMANUEL POCHE ET AL., Praha 1978, s. 121–172, a technicistně deskriptivní výklad o poválečné době (symptomaticky je tu jako jeden celek vnímáno období 1926–1955) v knize JIŘÍ KOHOUT – JIŘÍ VANČURA, *Praha devatenáctého a dvacátého století. Technické proměny*, Praha 1986, s. 169–236. Velmi invenčním, rovinu „pouhé“ urbanistiky výrazně přesahujícím způsobem přispěl k poznání poválečného vývoje ROSTISLAV ŠVÁCHA, *Architektura čtyřicátých let*, in: *Dějiny českého výtvarného umění, V. 1939–1958*, (edd.) ROSTISLAV ŠVÁCHA

i do nejnovější syntetické práce o urbanizaci českých zemí nenapsal kapitoly o poválečném vývoji historik, nýbrž (zajisté velmi uznávaný) sociolog.⁴

Cennou bázi pro úvahy nad vývojem evropských měst představují tři německé publikace posledních let, systematicky mapující německý, evropský, respektive celosvětový vývoj měst, a to přednostně v poválečné době.⁵ Významné je přitom – v opozici vůči sociologům a geografům městského prostoru – vědomé zdůrazňování prostoro-

– MARIE PLATOVSKÁ, Praha 2005, s. 31–73. Příspěvek PAVEL HALÍK, *Architektura padesátých let*, tamtéž, s. 293–328, tuto kvalitu postrádá. Srov. JIŘÍ PEŠEK, *České umění 1939–1958: Avantgarda mezi návratem akademismu a totalitní modernizací*, Český časopis historický (dále ČČH) 105/2, 2007, s. 406–432, zde s. 424. Šváchovy a Kratochvílovy kapitoly v závěrečném dvojsvazku *Dějiny českého výtvarného umění VI/2*, Praha 2007, mají ještě výrazněji informativní, k jednotlivým tvůrcům, stavebním stylům a budovám se upínající charakter.

4 JIŘÍ MUSIL, *Urbanizace českých zemí a socialismus*, in: PAVLA HORSKÁ – EDUARD MAUR – JIŘÍ MUSIL, *Žrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha – Litomyšl 2002, s. 237–297. Musilův zajímavý, ovšem specificky sociologicko-demograficky orientovaný a evropské kontexty, respektive novější literaturu k nim do velké míry eliminující text koncepčně vychází z autorových starších (slavných), „realitu“ socialistického urbanismu a zejména jeho sídlištní fáze akceptujících prací: JIŘÍ MUSIL, *Sociologie soudobého města*, Praha 1967, a TÝŽ ET AL., *Lidé a sídliště*, Praha 1985.

5 Na prvním místě je nutno jmenovat kolektivní dílo *Die europäische Stadt*, (Hrsg.) F. LENGER – K. TENFELDE, s řadou závažných koncepčních studií, především s obecněji významným úvodem z pera Friedricha Lengera (s. 1–24). Těžiště knihy leží v západní části kontinentu. Na východ od bývalé železné opony (respektive od východních hranic NDR, po spojení Německa adoptované do „západní Evropy“) je tematizováno vlastně jen Rusko a SSSR, jemuž věnoval zaslíbenou a inspirativní studii znalec ruských dějin měst MANFRED HILDERMEIER, *Die russische Stadt – Subtyp europäischer Entwicklung?*, in: *Die europäische Stadt*, (Hrsg.) F. LENGER – K. TENFELDE, s. 45–60. „Východnější“ Evropě je naopak věnován objemný konferenční sborník *Von der „europäischen Stadt“ zur „sozialistischen Stadt“ und zurück? Urbane Transformationen im östlichen Europa des 20. Jahrhunderts*, (Hrsg.) THOMAS M. BOHN, München 2009. V něm českého čtenáře zaujme zejména koncepční studie MICHAELA MAREK, *Sozialismus in der alten Stadt. Oder: Ein Vorschlag zur kulturgeschichtlichen Erweiterung der sozialgeschichtlichen Stadtforschung*, s. 35–50, a zajímavý, s velikou kompetencí středoevropsky srovnávající příspěvek ANNETT STEINFÜHRER – ANNEGRET HAASE, *Demografischer Wandel und städtische Schrumpfung in Ostmitteleuropa nach 1989*, s. 397–418. Třetí prací je monografie sociologů a geografů města HARTMUT HÄUSSERMANN – DIETER LÄPPLE – WALTER SIEBEL, *Stadtpolitik*, Bonn 2008, výborně shrnující zejména poznatky o vývoji německých měst v nacistické epoše a v poválečných desetiletích (s. 66–111), v mnohém ohledu však problematická v sociologických analýzách současnosti a ve výhledech do budoucnosti.

vé, stavební, koncepční i funkční kontinuity vývoje měst od poloviny 19. století až do dnešní doby.⁶

Druhá světová válka zanechala evropská velkoměsta v neutěšeném stavu. Německé útoky prvních válečných let a angloamerická bombardovací ofenzíva druhé poloviny války, ve střední a východní Evropě pak zejména pozemní operace posledních válečných let, to vše změnilo mnohá velkoměsta v moře sutin, jiná vyšla z války „jen“ více či méně těžce poškozena.⁷ To byl i případ Prahy, nesrovnatelně méně než města okolních zemí zasažené jak americkými bombardováním roku 1945, tak útoky nacistů za bojů květnového povstání.⁸ Prvním úkolem byla tak v celé Evropě funkční stabilizace velkoměst, ustavení komunální správy a politiky, symbolické inscenování metropolí, postupné obnovování regionálních a celostátních funkcí velkoměst, zároveň ale také – v řadě případů několik let trvající – odklizení trosk a postupná stavební i sociální obnova velkoměst. Bytový problém, umocněný válkou, se celoevropsky stal jedním ze společensky dominantních problémů jednoho až dvou poválečných desetiletí.⁹

Jedna z klíčových otázek vztahujících se k poválečné době zní: byla poválečná znovuvýstavba velkoměst aktuálně pragmaticky

⁶ Srov. P. NOLTE, *Jenseits der Urbanisierung?*, s. 480.

⁷ JÖRG FRIEDRICH, *Der Brand. Deutschland im Bombenkrieg 1940–1945*, München 2002; *Ein Volk von Opfern? Die neue Debatte um den Bombenkrieg 1940–45*, (Hrsg.) LOTHAR KETTENACKER, Berlin 2003; k debatě o bombardování německých měst přehledně JIŘÍ PEŠEK, *Friedrichův „Požár“*. *Německé publikum a německá historiografie*, in: *Viribus unitis – nedosti bylo Jana Křena. Janu Křenovi k pětasedmdesátinám*, (edd.) KRISTINA KAISEROVÁ – JIŘÍ PEŠEK, Ústí nad Labem 2005, s. 53–74. Pro jedno z nejvíce bombardovaných německých měst rozbor VOLKER ZIMMERMANN, *In Schutt und Asche. Das Ende des Zweiten Weltkrieges in Düsseldorf*, Düsseldorf 1995; pro nacisty, komunisty i neonacisty zneužitě bombardování Drážďan FREDERICK TAYLOR, *Dresden, Dienstag, 13. Februar 1945. Militärische Logik oder blanker Terror?*, München 2004.

⁸ J. KOHOUT – J. VANČURA, *Praha devatenáctého a dvacátého století*, s. 182, uvádějí, že v období války bylo v Praze nálety zničeno nebo velmi těžce poškozeno cekem 334 domů, dalších 7 506 domů utrpělo lehčí poškození. K nacistickému pokusu o zničení povstalecké Prahy v květnu 1945 srov. PAVEL ŽÁČEK, *Poslední dny velitele Waffen-SS Čechy a Morava*, Historie a vojenství 54/2, 2005, s. 105–111.

⁹ Obecněji srov. HARTMUT KÄLBLE, *Sozialgeschichte Europas 1945 bis zur Gegenwart*, Bonn 2007, s. 361–384, kapitola *Stadtwachstum, städtisches Leben und Stadtplanung*. Je zajímavé, že přes intenzivní amerikanizaci západní části Evropy se tu dominantně neprosadil americký model suburbanizace. Síla evropské tradice, význam dochovaných sítí a majetkových vazeb ve stávajících městech zajistily návaznost urbánních modelů.

rekonstrukční, nebo usilovala koncepčně navázat na radikální urbanisticko-architektonické fantazie meziválečné doby?¹⁰ Do jisté míry samozřejmě platí obě varianty: zejména v Německu je dodnes patrné, že poválečná města byla i ve svých válkou poničených historických centrech zaplněna velmi jednoduše stavěnými obytnými domy, u nichž z hlediska architektury až překvapí absence jakéhokoliv estetického nároku či alespoň architektonické myšlenky. Tyto – v principu upřímně ohyzdné – domy přitom přežívají dodnes, protože není, kdo by majitelům přikázal a ovšem zaplatil jejich přestavbu nebo architektonicky hodnotnou náhradu.

Koncepčně nahlíženo ovšem válečné zničení velkoměst zároveň uvolnilo ruce generaci urbanistů, která mohla bez větších problémů realizovat své ať již avantgardně levicové, nebo nacisticky radikální meziválečné vize modernizační proměny velkoměst. Jak se praví kupříkladu v nejnovějším přehledu německého urbánního vývoje: „... plány na radikální nový začátek samozřejmě existovaly. Z části byly formulovány plánovací elitou, která – ovlivněna totalitárním plánovacím nárokem třetí říše – již před koncem války pochopila válečná zničení jako šanci zřídit konečně město moderny nebo přinejmenším vyvodit zásadní důsledky z následků bombardovací války.“¹¹ Podobně usilovali i zástupci radikální levicové moderny o vygumování rozbombardovaných měst a jejich nahrazení sídlištěmi ve stylu Le Corbusiera a ve smyslu radikálně rozvinutých idejí „Aténské charty“ CIAM z roku 1933.¹² Tyto ničivé fantazie však narazily na realitu do velké míry zachované podzemní infrastruktury městských sítí, která nyní určovala, co a kde se bude stavět na povrchu po odstranění moře troskek. Proti radikálním proměnám znovubudovaných měst působil i nedostatek stavebních investic a kapacit stavebního průmyslu. Ve městech pozdější „západní Evropy“ stálo podobným velkolepým vizím radikální urbanisticko-architektonické proměny v cestě

¹⁰ Příkladnou funkci tu mají monografie KLAUS VON BEYME, *Der Wiederaufbau. Architektur und Städtebaupolitik in beiden deutschen Staaten*, München 1987, a WERNER DURTH – NIELS GUTSCHOW, *Träume in Trümmern. Planungen zum Wiederaufbau zerstörter Städte im Westen Deutschlands 1940–1950*, Braunschweig – Wiesbaden 1988.

¹¹ H. HÄUSSERMANN – D. LÄPPLE – W. SIEBEL, *Stadtpolitik*, s. 78 n.

¹² *Le Corbusier, The Athens charter*, New York 1973; THILO HILPERT, *Le Corbusiers „Charta von Athen“*. *Texte und Dokumente*, Wiesbaden 1984.

navíc stávající rozdrobené pozemkové vlastnictví městských parcel.¹³

Napravování škod způsobených válečnou fúrií celoevropsky pomohlo nástupu funkčně technicistní („fordistické“) výstavby, jejímž hlavním atributem bylo, že mohla sloužit naléhavým sociálním potřebám.¹⁴ Rozdíly byly ovšem patrné: tam, kde se prosadil politicko-ideový a nacionální nárok obnovy památkové městské substance – příkladem tu může být do základů zničená Varšava – došlo k postupnému obnovení historického jádra města, vnímaného svým způsobem jako národní památník.¹⁵ Jednoduchá účelová výstavba byla vytlačena z centra na jeho okraj a expandovala dále excentricky formou sídlištní suburbanizace. Proti tomuto případu lze pak postavit pragmatickou obnovu nacisty zničeného nizozemského přístavu Rotterdam, pro jehož znovuvybudování byla charakteristická takřka úplná rezignace na jakýkoli historizující akcent.

Pražská situace byla možná poněkud specifická: Po válečných ztrátách, zejména po vyvraždění židovského obyvatelstva, opustila na konci války město většina „nedomorodého“ německého obyvatelstva a v bezprostředně poválečné době ubylo dalších bezmála 20 000 Němců, kteří byli vysídleni v transferu. Zároveň z města odešel početný kontingent českých Pražanů v rámci osidlovací akce v pohraničí. Počet obyvatel tak rychle klesl o více než desetinu. K podstatným změnám struktury metropole Čech tak dlouhodobě vedla poválečná obnova pražského průmyslu, především ale v „pounorové době“ cílená snaha vládních a stranických špiček direktivně omezit v Praze podíl terciální sféry, tuto platformu „buržoazních živlů“ (tj. především středních vrstev a inteligence) a cíleně posílit v hlavním městě státu zastoupení dělnické třídy. Bylo to stranické a státní

¹³ WERNER DURTH, *Kontraste und Parallelen: Architektur und Städtebau in West- und Ostdeutschland*, in: *Modernisierung im Wiederaufbau. Die westdeutsche Gesellschaft der 50er Jahre*, (Hrsg.) AXEL SCHILDT – ARNOLD SYWOTTEK, Bonn 1993, s. 596–611; P. NOLTE, *Jenseits der Urbanisierung?*, s. 490.

¹⁴ K české situaci srov. J. MUSIL, *Urbanizace*, s. 274–282.

¹⁵ Nevím, zda je obecně aplikovatelná o názor Karla Schlögla opřená teze Thomase M. Bohna: „Sovětizace středo-východní Evropy se v řadě případů opírala o válečné zničení a vyhlídání starých měst.“ Srov. THOMAS M. BOHN, *Von der „europäischen Stadt“ zur „sozialistischen Stadt“ und zurück? Zur Einleitung*, in: *Von der „europäischen Stadt“ zur „sozialistischen Stadt“ und zurück?*, (Hrsg.) TÝŽ, s. 1–20, zde s. 4 s odkazem na KARL SCHLÖGEL, *Urbizid. Europäische Städte im Krieg*, in: TÝŽ, *Marjampole oder Europas Wiederkehr aus dem Geist der Städte*, München – Wien 2005, s. 171–182.

úsilí o všestrannou třídní homogenizaci pražského obyvatelstva, co vedlo k obnovení silného meziválečného proudu imigrace do Prahy. S úsilím o cílenou proměnu sociálního a profesního profilu města, kde po vítězství lumpenproletariátu již nebylo investorů pro sanaci, modernizaci a koncepční výstavbu domovního fondu, nutně nastoupila další fáze prohloubené bytové krize. Výstavba průmyslového sektoru nebyla provázána budováním infrastruktury ani bytů.¹⁶

Po převzetí vlády komunisty se v zemích sovětského bloku rychle prosazovaly i sovětské vzorce výstavby metropolitních měst.¹⁷ Takzvaná „Moskevská charta“ východoněmeckých urbanistů z roku 1950, zpracovaná pod vlivem sovětské kritiky stávajícího „maloburžoazního“ plánování měst, viděla v metropolitních velkoměstech především jeviště a kulisy pro velké manifestace, průvody a masové demonstrace.¹⁸ Tím se jejich koncept výrazně přibližoval představám Adolfa Hitlera a jeho plánovačů pro poválečnou přestavbu klíčových německých velkoměst. Centrum metropolí mělo být uvolněno pro prestižní stavby správního i reprezentačního charakteru.¹⁹ Vše staré mělo jít z cesty: jako příklad tu sloužila Moskva a likvidace centrálních chrámů, v patách za ní kráčela Ulbrichtova NDR s cílem odstranit vše, co připomínalo historické epochy před nástupem socialismu. Je zajímavé, že Ceaușescuovi tato radost z cíleného ničení historické podstaty Bukurešti a jejího nahrazování volnými plochami nebo technicistními monumenty jeho vlastní epochy vydržela až do dramatického konce jeho panování.

¹⁶ Srov. JIŘÍ PEŠEK, *Die Regulierung des Prager Stadtwachstums im 20. Jahrhundert*, in: *Von der „europäischen Stadt“ zur „sozialistischen Stadt“ und zurück?*, (Hrsg.) T. M. BOHN, s. 77–97, zde s. 87–89.

¹⁷ Srov. přehledně M. HILDERMEIER, *Die russische Stadt*, s. 58 n., s důrazem na roli manifestu Nikolaje Miljutina „Problém výstavby socialistického města“ z roku 1930. Dále k sovětské architektuře a jejímu vztahu k evropské avantgardě: JEAN-LOUIS COHEN, *Le Corbusier and the Mystique of the USSR. Theories and Projects for Moscow 1928–1936*, Princeton 1992.

¹⁸ H. HÄUSSERMANN – D. LÄPPE – W. SIEBEL, *Stadtpolitik*, s. 94 n., a SIMONE HAIN, *Reise nach Moskau. Wie Deutsche sozialistisch bauen lernten*, *Bauwelt* 83/45, 1992, s. 2546–2558.

¹⁹ *The Socialist City. Spatial Structure an Urban Policy*, (edd.) ANTONY R. FRENCH – IAN F. E. HAMILTON, Chichester 1979; M. MAREK, *Sozialismus in der alten Stadt*, s. 37 n.; MONICA RÜTHERS, *Moskau bauen von Lenin bis Chruščev. Öffentliche Räume zwischen Utopie, Terror und Alltag*, Wien – Köln – Weimar 2007; v širším kontextu KLAUS GESTWA, *Technik als Kultur der Zukunft. Der Kult um die „Stalinischen Großbauten des Kommunismus“*, *Geschichte und Gesellschaft* 30/1, 2004, s. 37–73.

V SSSR přitom tuto epochu v podstatě ukončil již Chruščovův projev z roku 1954 *O zbytečnosti architektury*, který nastolil fázi krajně pragmatického, funkčně minimalizovaného omšele kasárenského, přednostně bytového stavebnictví.²⁰ Podmínkou všech těchto vývojových kroků bylo jednak vyvlastnění a zestátnění většiny nemovitostí, jednak a především proměna rozhodovacích pravomocí ve městě a o městě: Nastoupila tu faktická (do počátku šedesátých let drastická) minimalizace samosprávy a přesun rozhodování o podstatných otázkách na státní a stranické orgány. Tato proměna pravomocí a kompetencí na dlouhou dobu v podstatě eliminovala a posléze podstatně redukovala celou platformu komunální politiky. Zestátnění a znárodnění městského majetku (stejně jako vyvlastnění soukromých firem a velké části bytového fondu) pak v Praze i v dalších klíčových velkoměstech středovýchodní Evropy zásadně změnilo i hospodářské a hospodářsko-mocenské poměry. Města se stala objekty namnoze neracionální vládní a stranické politiky, jiné, takové, která nesledovala jejich rozvoj a kvalitu života občanů.

Podstatná degradace strukturálních i stavebních kvalit města a jeho domovního fondu nebyla jistě pražským ani československým specifíkem.²¹ Komunistický režim se v řadě zemí střední Evropy pokusil odbourat celou komunální vrstvu dosavadní politické struktury, eliminovat politický a společenský vliv velkých měst a kompenzovat jejich tradiční roli a pozici zakládáním a podporou rozvoje ekonomicky problematických dělnicko-průmyslových nových městských center, jejichž zosobněním se stala Nowa Huta v blízkosti Krakova.²² Státní a stranické špičky se snažily celou škálou drastických opatření změnit charakter a postavení tradičních velkoměst v politickomocenských hierarchiích režimu.

Nový rozvoj městské výstavby, vynucený katastrofální bytovou situací velkých měst na konci padesátých let, šel pak od konce šedesátých let ruku v ruce s vytvářením („fordistických“) stavebních velkokoncernů socialismu, které budovaly panelová „přespávací“ (dopravně a infrastrukturně nevybavená), životu a každodenním potřebám lidí jen pozvolna přizpůsobovaná „okružní“ okolo velkoměst.

²⁰ H. HÄUSSERMANN – D. LÄPPLÉ – W. SIEBEL, *Stadtpolitik*, s. 97.

²¹ J. MUSIL, *Urbanizace*, s. 284–290.

²² SVOV. DAGMARA JAJEŠNIAK-QUAST, *Die sozialistische Planstadt Eisenhüttenstadt im Vergleich mit Nowa Huta und Ostrava-Kunčice*, in: *Von der „europäischen Stadt“ zur „sozialistischen Stadt“ und zurück?*, (Hrsg.) T. M. BOHN, s. 99–113, zejména s. 102 n.

Sídlištní ghetta přitom nevznikala jako odpověď na sociální problémy obyvatelstva, ale stále více a zřetelněji jako samoúčelný způsob (státně)firemního získávání zisku a moci. Výstavba měst – bytových celků stejně jako dopravní infrastruktury – přitom Husákovu nebo například Honeckerovu režimu („Wohnungsbauprogramm“ z roku 1973) sloužila zároveň jako argument při snaze o konzumní pacifikaci společnosti a při úsilí vnutit jí novou, vůči vlastní minulosti lhostejnou identitu. Jako drasticky varovný příklad tu nejlépe poslouží bratislavská Petržalka.

Nešlo přitom jen o politickou roli, o „nedělnický charakter“ tradičních zemských metropolí a velkoměstských center, který si režimy přály změnit. Šlo i o symbolickou roli tradičních intelektuálně, informačně a komunikačně polyfunkčních národních center (Prahy stejně jako například Krakova), kterou se nový režim pokusil zlomit.²³ Překládání prosperujících veletrhů, vystěhovávání nepohodlných vysokých škol, blokáda investic do oprav bytového i památkového fondu, bourání celých historických čtvrtí, to byly jednotlivosti, za nimiž stála touha zcela nově strukturovat a ovládnout „krajinu měst“ toho kterého státu.

Praha (snad shodou příznivě nepříznivých okolností) dokázala svoji historickou roli a tradici v rámci státně stranicko-nacionalistického historismu obhájit ještě relativně nejlépe. V řadě východoněmeckých nebo nově polských měst se ovšem prosadila snaha redukovat buržoazně-feudální (v některých kontextech „nenárodní“) architektonické dědictví. Cílené ničení válkou poškozených ulic, bloků či celých segmentů měst v Polsku i NDR tu stojí vedle na stranický rozkaz likvidovaných stavebních pozůstatků „předdělnických epoch“ například v Lipsku. Šlo o kostely, paláce, barokní měšťanské domy i o rázovité čtvrti z 19. století – v Praze ukázkově o starý Žižkov. Památková péče (dokumentace, historicko-architektonický průzkum, restaurování a revitalizace solitérů i celých částí nebo dokonce celků měst) tak namnoze stála jako (často zcela bezmocný) oponent cílené snahy režimu o radikální redukcí památkového dědictví (viz český památkový zákon č. 20/1987 Sb.). Úsilí o uchování stavebních

²³ ANDRZEJ CHWALBA, *Dzieje Krakowa, VI. Kraków w latach 1945–1989*, Kraków 2004, s. 69; JACEK PURCHLA, *Miasto niepokorne. Znaczenie okresu 1945–1956 dla rozwoju Krakowa po drugiej wojnie światowej*, in: TÝŽ, *Kraków – prowincja czy metropolia?*, Kraków 1996, s. 123–140.

památek a urbanistických historických konstelací minulosti tak nabývalo stále vypjatějšího opozičně politického charakteru.²⁴

Za těchto okolností je zajímavé a podstatné zjistit, zda a do jaké míry se od těchto procesů lišila situace klíčových velkoměst v zemích ležících západně od železné opony. S údivem je možno konstatovat, že vývoj, podmíněný obecnějšími civilizačně modernizačními procesy, probíhal v Evropě v řadě ohledů paralelně na obou stranách železné opony.²⁵ Logika tržního hospodářství, kombinovaná s dědictvím společné evropské radikálně urbanistické a architektonické avantgardy meziválečné doby, způsobila i v západoevropských metropolích namnoze nenahraditelné škody. Meziválečné urbanistické koncepty, uplatněné s odstupem jedné až dvou generací, které dávaly přednost rozvoji (stále více automobilové) dopravní infrastruktury před funkcemi každodenního života obyčejných obyvatel měst, přinesly v šedesátých letech řadě kupříkladu západoněmeckých velkoměst zkázu srovnatelnou s právě překonanými válečnými škodami.²⁶ Nezanedbatelná část historicky cenné stavební podstaty a s ní i životních milieů a historicky utvářených obyvatelských společenství vnitřních měst padla dále za obětí prestižním obchodním stavbám a komplexům, necitlivě situovaným do historických jader.

Důsledkem změn byla i na západě rychlá suburbanizace ve stylu domkových sídlišť a vedle toho výstavba ohromných sídlištních komplexů, v podstatě podobných panelovým velkosídlitím socialismu. Tato fáze urbanizační expanze se např. ve Vídni rozeběhla od šedesátých let. Problémy sídlišť, postavených bez podstatnější infrastruktury jako „přenocovací kapacity“ lidí pracujících ve vnitřních okrajích města, vedly k podobné sociální degradaci těchto satelitů jako v Praze.²⁷ Na rozdíl od velkoměst socialistického tábora se však ve Vídni

²⁴ K tomu srov. výtečnou studii: IVO HLOBIL, *Městské památkové rezervace v padesátých letech*, in: *Dějiny českého výtvarného umění V.*, (edd.) R. ŠVÁCHA – M. PLATOVSKÁ, s. 329–339.

²⁵ K obecnějším tendencím evropského urbánního vývoje ve 20. století (zejména ve srovnání s diametrálně odlišnými tendencemi severoamerickými) srov. HARTMUT KAEUBLE, *Die Besonderheiten der europäischen Stadt im 20. Jahrhundert*, in: *Die europäische Stadt*, (Hrsg.) F. LINGER – K. TENFELDE, s. 25–44, zde s. 33–43.

²⁶ H. HÄUSSERMANN – D. LÄPPLE – W. STEBEL, *Stadtpolitik*, s. 89–92.

²⁷ Pro poválečnou obnovu Vídně srov. KARL VOCELKA, *Trümmerjahre. Wien 1945–1949*, Wien – München 1985; k „zahušťování“ a rozšiřování vídeňské městské zástavby formou sídlišť srov. *Wien. Geschichte einer Stadt III. Von 1790 bis zur Gegenwart*,

už v osmdesátých letech prosadilo vědomí palčivé nutnosti vybavit sídlištní satelity typu Kagran infrastrukturou a pokusit se je sociálně stabilizovat. Do Paříže a jejího sídlištního „límce“ tato evangelická zvěst ovšem v podstatě nedošla dodnes. Většina metropolitních velkoměst je přitom již od šedesátých let, nejpozději však od obou ropných šoků sedmdesátých let konfrontována s realitou vylidňování a sociální degradace svých vnitřních, mnohdy historických jader a s radikální a neřiditelnou proměnou svých dosavadních sociálních, prestižních a kulturních struktur.

I když se tedy poválečná desetiletí v různých částech evropského kontinentu vyvíjela odlišně, můžeme najít i další překvapivé paralely, objevující se navzdory železné oponě studené války. I v západní Evropě velkoměsta namoze přišla o své komunální podniky, musela rozprodávat nemovitosti, stala se odkázána více na přímou podporu země a daňovou politiku států než na výkony komunální sféry nebo firem s městem tradičně spojených. Proměny velkoměstské společnosti masivní imigrací i emigrací patří k metropolím nesocialistické Evropy stejně jako problémy se sociálními a imigrantskými ghety a se slumy, vzniklými z dobře myšlené sociální zástavby. A hledání řešení nebylo na Západě často o nic snazší než na Východě, i když opět z velmi odlišných důvodů. Paralely většinou nespočívaly v příčinách posunů a změn, ale spíše v podobných urbanistických a architektonických, stejně jako městsko-sociálních kvalitativních reakcích, v důsledcích proměn role, pozic, sebevědomí, sociálního prostředí, každodennosti a priorit velkoměst.

Byly to tedy především důsledky celoevropsky společné tvůrčí arogance meziválečné architektonicko-urbanistické avantgardy a jejich inženýrsko-manipulativních sociálně utopických vizí? Byly to důsledky obecné modernizační fascinace urbánních elit technizací a zejména automobilizací městské společnosti?²⁸ Vždyť na Východě i na Západě auta (coby reprezentační, status určující, ba identitotvorné předměty, ale i jako prostředky „nouzové“ dopravy tam, kde stát

(Hrsg.) PETER CSENDES – FERDINAND OPLL, Wien – Köln – Weimar 2006, s. 590–593.

²⁸ K diskusím o válečné a hlavně poválečné modernizaci srov. JIŘÍ PEŠEK, *Modernität und Modernisierung der westdeutschen Gesellschaft in der deutschen Historiographie seit den 1960er Jahren*, in: *Modernisierung der westdeutschen Gesellschaft nach 1945*, (Hrsg.) JIŘÍ PEŠEK – SOŇA MIKULOVÁ, Prag 2008 (= Acta Universitatis Carolinae – Studia Territorialia 14), s. 11–38.

nebo obce nedokázaly veřejnou dopravu zajistit)²⁹ dostávala od šedesátých let do té míry přednost při promýšlení tváře starých i nových měst, že jejich obyvatelé jim už nemohli konkurovat. Byly to proměny chápání měst jako živých organismů, změny jejich symbolické nebo identitotvorné funkce?

Porevoluční vývoj Prahy devadesátých let 20. a prvních let 21. století ukázal mnoho samoregulujících, samoopravných, rekonstrukčních a hojivých procesů, které vědomě i nevědomky vracely vývoj Prahy tam, kde byl ve třicátých a čtyřicátých letech násilně přerušen. Místo lineárního navázání na staré přednosti se ovšem namnoze navazuje i na chyby našich západních sousedů. Půl století reálného vývoje návrat do idealizovaných „starých dobrých časů“ nedovoluje. Porozumění poválečnému vývoji však právě proto patří k významným předpokladům porozumění dnešní situaci.

Na závěr tohoto úvodního slova se pokusím formulovat několik otázek, které mi připadají stejně závažné pro západoevropská, středoevropská i blízce východoevropská metropolitní velkoměsta.

1) Poválečný vývoj Prahy a ostatních velkoměst tváří v tvář změně politické moci a vlády: Byl pokles významu komunální samosprávy ve srovnání se vzrůstem role státu přechodným, nebo trvalým, „východoevropským“, nebo spíše celoevropským jevem? Jinými slovy, jak silná byla vazba politických proměn a komplexního vývoje velkoměst? Podílela se architektonicko-urbanistická (levicová stejně jako nacistická či fašistická) avantgarda od třicátých let ve své snaze o „sociální modernizaci městského žitého prostoru“ na „postáttnění“ a „dekomunalizaci“ města?³⁰

2) Byla poválečná urbanistika velkoměst spíše odpovědí na aktuální výzvy, nebo převážně (namnoze již neaktuální) fázově opožděnou

²⁹ J. MUSIL, *Urbanizace*, s. 270 n.; H. HÄUSSERMANN – D. LÄPPLE – W. SIEBEL, *Stadtpolitik*, s. 79.

³⁰ P. NOLTE, *Jenseits der Urbanisierung?*, s. 489, s odkazem na publikaci LUTZ RAPHAEL, *Radikales Ordnungsdenken und die Organisation totalitärer Herrschaft: Weltanschauungseliten und Humanwissenschaftler im NS-Regime*, *Geschichte und Gesellschaft* 27, 2001, s. 5–40, říká: „Počátky tohoto velmi mezinárodního hnutí leží především ve třicátých letech, kdy se architekti a sociální vědci, geografové a urbanisté snažili nově definovat staré poměštění jako politický úkol v rámci všeobjímajícího „plánování prostoru“ a utváření krajiny. Byly to tytéž akademické plánovací elity, které v poslední době vzbudily takovou pozornost v rámci dějin ‚třetí říše‘.“

realizací vizí meziválečného urbanismu, případně krizí avantgardy třicátých let a nacistickou ideologií podníceným posunem směrem k „organičnosti“ a plánovitosti rozvoje urbánní společnosti?³¹ Držel vývoj urbanismu krok s funkčním vývojem velkoměst, nebo osciloval mezi polohou před a za ním? (Příkladem tu poslouží nemilosrdný, v Praze dodnes trvající soubor dopravní struktury s žitým prostorem města.)

3) Jaká byla reakce velkoměst na masové imigrace z venkova i ze zahraničí? V jaké míře a za jakých podmínek šlo o pozitivní impuls rozvoje a kdy o zátěž či dokonce desurbanizaci městské komunity (Moskva, Istanbul)? Jak tyto proudy měnily „obydlený prostor města“ a jeho žitou kvalitu? Jakou roli měly pro státně a stranicky proklamované (a soubory na Západě i na Východě s ohledem na problém „implodujících měst“ dodnes namnoze hýčkané) tendence „egalizace a homogenizace“ městské společnosti?³²

4) Do jaké míry lze sociální a profesní proměnu poválečných evropských velkoměst interpretovat jako důsledek vědomě řízených modernizačních procesů (a mnohdy nekompetentních, ideologicky a politicky motivovaných sociálních a urbanistických experimentů) a v jakém rozsahu spíše jako důsledky obecnějších kontinentálně civilizizačních změn?

5) Za jakých podmínek byla poválečná velkoměsta na obou stranách železné opony pouhou „scénou“ pro novou architekturu a do jaké míry jí byla zpětně přetvářena (ovšem mnohdy i devastována)?

6) Jak velkou roli hrála v metropolitních velkoměstech poválečné doby jejich intelektuální, kultovní, školská a informační multifunkčnost? Změnily komunikační a informační revoluce roli velkoměst jako klíčových center generování, výměny i užití informací? Byl „intelektuální agregát“ velkoměst jejich kapitalizovatelným kapitálem, nebo zůstával v dobovém (dominantně ekonomickém) vnímání spíše jejich zátěží?

7) Jakou roli v rozvoji a funkční obnově poválečných velkoměst hrálo udržení jejich historického jádra, historické architektury, historické struktury? Jak byla historická tradice metropolí (nejen jejich urbanisticko-architektonické památky, ale i role v národních a státních dějinách) vnímána, chráněna, inscenována či naopak napadána?

³¹ Srov. R. ŠVÁCHA, *Architektura čtyřicátých let*, s. 31–34, 42, 46.

³² T. M. BOHN, *Von der „europäischen Stadt“*, in: *Von der „europäischen Stadt“ zur „sozialistischen Stadt“ und zurück?*, (Hrsg.) Týž, s. 9; H. HÄUSSERMANN – D. LÄPPLE – W. SIEBEL, *Stadtpolitik*, s. 182 n., 196–202, 227–232.

Proč formulovat tyto otázky? Pouhou deskripcí vývoje velkoměst, respektive celého městského systému a politických, sociálních, ekonomických a kulturně komunikačních procesů, probíhajících v jeho rámci, se porozumění poválečnému vývoji nelze dobrat. To, co nás musí snad nejvíce zajímat, jsou proměny funkce velkoměst a městských sítí v rámci přechodu evropské pozdně industriální společnosti v postindustriální. Populační změny, zvraty ekonomického chování parcializujících se rodin, migrace, etablování (nejednou tvrdě antagonistických) multikulturních velkoměstských společenství, desindustrializace, pokračující suburbanizace, restrukturalizace a ztráta jednoznačných hranic městského prostoru, to vše má s ohledem na interpretaci vývoje velkoměst s výraznou centrální rolí (metropolí) společného jmenovatele: jsou jím vyšší (sekundární až kvartérní) funkce, které velkoměsto vykonává pro své spádové území nebo které přejímá v kontinentálním či globálním kontextu, a škála jeho předpokladů pro plnění takovéto funkce.

Antony Sutcliffe již v polovině osmdesátých let vysvětlil, že metropole byly a jsou místy exemplárních sociálních zkušeností, zrcadly vyšších ambic společenských systémů a místy, kde se na řadě úrovní a v širokém tematickém spektru lidských aktivit setkávají a propojují informace. Jsou to místa „trhu“ klíčových zpráv, lokality s tendencí ovládnout pozici informačních ohnisek, kde jsou politicky organizovány kumulované aktivity, klíčové pro jejich sféry vlivu.³³ Dnes bychom asi zdůraznili aspekt víceúrovňové komunikace a její koordinace, respektive roli středisek kultury jako míst ozřejmování (komunikování) moci a společenského uplatňování mocenského nároku.³⁴ Jacek Pulchra v tomto kontextu již v polovině devadesátých let upozornil, že se nesmí zapomínat ani na historickou, ritualizovanou komponentu historicky „požehnaného“ metropolitního centra, do něhož pak stát, církev, městská komunita i významné ekonomické subjekty přímo i nepřímo ekonomicky i morálně investují (a nebo okázale „neinvestují“ či dokonce destruktivně „antiinvestují“) již

³³ ANTHONY SUTCLIFFE, *Urbanization, Planning and the Giant City*, in: *Metropolis 1890–1940*, (ed.) TÝŽ, London 1984, s. 3.

³⁴ HANS-CHRISTOF KRAUS – THOMAS NIKLAS, *Einleitung*, in: *Geschichte der Politik. Alte und neue Wege*, (Hrsg.) TÝŽ, München 2007 (=Historische Zeitschrift, Beiheft 44), s. 1–14, zde s. 3 n. Srov. též THOMAS MERGEL, *Überlegungen zu einer Kulturgeschichte der Politik*, *Geschichte und Gesellschaft* 28/4, 2002, s. 574–606.

z prestižních, a tedy opět kulturně mocenských důvodů.³⁵ Pro Prahu takovéto charakteristiky platí – také a zejména ve 20. století – snad více než pro mnohá jiná evropská metropolitní velkoměsta.

³⁵ J. PURCHLA, *Kraków – prowincja czy metropolia?*, Kraków 1996, s. 14–23.

* * *

LARS NILSSON

Urbánní rozvoj v západní Evropě v letech 1950–2000

Příspěvek se soustřeďuje na problematiku zkušeností měst v západní Evropě s procesem socio-ekonomické transformace, známým jako post-industrialismus, který probíhal v druhé polovině 20. století, a současně hledá odpověď na otázku, jak na tento proces města reagovala. V centru pozornosti přitom stojí přírůstek obyvatelstva v největších městských aglomeracích. Posun k post-industriálním podmínkám byl následován významně nízkým koeficientem růstu měst. Navíc nejvyšší koeficient růstu se měnil od menších aglomerací k větším. Na regionální úrovni existoval posun městských rozvojových center ve směru z jihu na sever západní Evropy. U těchto měst, která prosperovala delší či kratší období, lze hypoteticky předpokládat, že měla vhodně kombinované příznivé strukturální podmínky, z nichž vycházela jejich vlastní schopnost rozvíjet transformativní kapacitu.

MAREK KREJČÍ

Naše a jejich. Cesta od multikulturních velkoměst středo-východní Evropy k velkoměstům národním a zase zpět

Příspěvek sleduje proces vyrovnávání se s historickou minulostí u vybraných velkoměst regionu středo-východní Evropy, kde v důsledku druhé světové války došlo k celkovým proměnám struktury městského obyvatelstva. V prvních poválečných letech je zde na jedné straně akcentována sisyfovská práce nových osídlenců při obnově městské struktury zničené válečnými událostmi a na druhé straně pragmatické kroky nových držitelů moci, která před otevřeným

občanským společenstvím preferuje manipulovatelný dav, zastrašovaný neustále hrozbou válečného konfliktu a návratu původních obyvatel. Poprvé v českých poměrech je samostatná pozornost věnována exklávě Kaliningradské oblasti, kde totální změna pomístních názvů a likvidace desítek historických měst i stovek sídel měla nenávratně zpřetrhat možnost návaznosti a kontinuity s bývalou německou provincií Východní Prusko. Autor sleduje širokou škálu přístupů nových osídlenců k historickým tradicím i hmotnému kulturnímu dědictví, které se pohybovaly od negativního odmítání přes probouzející se zájem části intelektuálního spektra a postupující proces akceptace „cizího“ kulturního dědictví (rekonstrukce a restituice významových památek) až k jeho ekonomickému zhodnocování v současnosti v rámci cestovního ruchu a budování image města. Autor přibližuje, jak se historici vyrovnávali s politickou objednávkou při přepisování kolektivní paměti a vytváření „socialistických“ městských dějin a jakou úlohu sehrála při překonávání těchto deformací krásná literatura. Pluralitní kulturní tradice při vzájemném respektování přínosu jednotlivých etnik se pak mohou stát integrujícím prvkem při upevnování nové identity těchto měst ve sjednocené Evropě.

TOMÁŠ NIGRIN

„Stunde null“ německých velkoměst – Berlín a Düsseldorf v letech 1945–1947

Německá velkoměsta procházela po skončení druhé světové války v době „hodiny nula“ podobnými vývojovými fázemi, což ukázaly dvě případové studie k situaci v Berlíně a v Düsseldorfu v letech 1945–1947. V podstatě se tak ukázalo, že ani rámcově výrazně odlišné podmínky situaci v obou městech příliš neovlivnily. V obou lokalitách – a je možné se domnívat, že tato teze platí pro většinu německých velkoměst – byly zaznamenány následující vývojové fáze: destrukce, obnova zásobování s ohledem na obyvatele měst, obnova městských samospráv pod dohledem spojenců a obnova města redefinující jeho vzhled a funkci celých urbánních celků.

S obrovskou mírou destrukce byla konfrontována téměř všechna německá velkoměsta – největší zkázu přineslo spojenecké bombardování a pozemní operace na konci druhé světové války. V prvních okamžicích míru tak byly v podstatě vyřazeny z činnosti všechny

městské funkce, což se podepisovalo na stavu zásobování městského obyvatelstva. Nejprve však musely spojenecké armády obnovit městskou správu a organizaci zásobování, a až poté se mohla situace městského obyvatelstva zlepšit. Tento proces se však nepodařilo příliš urychlit a v podstatě až do konce roku 1947 přetrvával ve většině německých velkoměst, bez ohledu na příslušnost k okupační zóně, stav na pokraji hladomoru – v některých městech klesaly průměrné denní dávky potravin až pod 700 kilokalorií na osobu.

Po stabilizaci situace městského obyvatelstva přišly na řadu plány městské obnovy. Zde se ukázaly válečné destrukce jako jasný klíč ke způsobu, jak řešit řadu urbanistických a dopravních problémů – samozřejmě za cenu destrukcí kulturních památek nevyčísitelného významu. Nové poválečné plány totiž již od konce padesátých let 20. století počítaly s úpravami a stavbou nových dopravních tepen, které vtiskly většině německých měst zcela novou tvář. Reflexe „hodiny nula“ a změn v organizaci a uspořádání městského prostoru v této době tak ovlivnila vzhled většiny německých velkoměst, který je patrný dodnes.

GRUIA BĂDESCU

Politika, architektura a identita v přestavbě západoněmeckých měst po druhé světové válce

Německá města, která byla za války zdevastovaná spojeneckým bombardováním a jejichž celistvost byla zničena už za nacismu, musela být po druhé světové válce obnovena na všech úrovních. Pro některá z nich tato situace znamenala katastrofu německé urbanity a jediné východisko z daného stavu představovala pečlivá rekonstrukce, která měla zajistit obnovu bývalé slávy. Pro jiná města to však byla šance stavět jiným způsobem pro více sociální a demokratické Německo, jež se odstříhlo od své minulosti. Jak Německo naložilo s tímto dilematem a také s ohromným úkolem přestavby téměř zcela zničených městských panoramat? A jak lze vysvětlit rozmanitost urbánní krajiny, spojenou s poválečnou přestavbou v Západním Německu? Příspěvek zkoumá vzájemně propojené faktory, které jsou odpovědné za variabilitu rekonstrukčních řešení při poválečné obnově Západního Německa. Vzhledem k tomu, že celostátní mechanismy jsou již prozkoumané, soustředil autor pozornost na tři města, která měla

před válkou podobný ekonomický a historický profil, každé z nich však pro svou obnovu přijalo významně odlišné řešení. Würzburg se rozhodl pro věrnou rekonstrukci originálu, Kassel přijal „progressivní“ modernistický vzhled bez vazeb k minulosti, Mohuč se po dvě desetiletí při výběru váhavě pohybovala mezi oběma těmito variantami.

V první části příspěvku jsou zkoumány politické faktory, a to od okupačních sil až po federální, státní a místní politiku. Dále je předložena analýza architektury a autor přibližuje trendy urbánního plánování, které ovlivnily německé odborníky před válkou i po ní. A konečně rozbor tří zmíněných případů poválečné rekonstrukce měst dokládá, že nejlépe vysvětluje přístup k jejich rekonstrukci způsob, jakým si elity své město na konci války představovaly. V závěrečné části článku rozebírá hodnocení německé obnovy a vliv, který měl tento proces při rozvoji nové (urbánní) německé identity.

INES TOLIC

Svářící se Skopje. Stavba města sevřená mezi globální ctižádostí a lokálními potřebami

Dne 26. července roku 1963 v 5 hodin 17 minut zničilo silné zemětřesení Skopje, hlavní a největší město Makedonie. V té době se jednalo o jednu ze šesti republik bývalé Socialistické federativní republiky Jugoslávie, státu, který vznikl po druhé světové válce. Během několika sekund tak město ztratilo většinu svých budov, postavených značnou měrou během patnácti let úspěšného urbánního rozvoje v rámci jugoslávských poválečných ekonomických plánů. V důsledku zemětřesení, které z města vytvořilo sutiny, se z existence a budoucnosti Skopje stala diskutovaná otázka. Jestliže ovšem vláda chtěla město zachovat a zabránit masovému útěku obyvatelstva, musela mu dát důvod, aby zůstalo. Příspěvek na základě dosud nepublikovaných dokumentů hledá odpověď na otázku, proč a jak bylo makedonské hlavní město znovu postaveno. Dokládá, že skutečným architektem výstavby města po katastrofě nebyli projektanti, zaangažovaní ve výstavbě, ale stát, který jednal v intencích své politiky ovlivněné obdobím tzv. studené války, tj. pokoušel se vyvažovat na jedné straně mediální strategie a na straně druhé reálné možnosti, východní a západní politické aspirace, místní potřeby a globální ambice, avantgardní architekturu a ekonomický realismus. To pak

v prvé řadě napomáhalo procesu originální modernizace, jenž však v důsledku rostoucího napětí zůstal nedokončený. To vyústilo v devadesátých letech minulého století v rozpad celé jugoslávské federace.

VÁCLAV LEDVINKA

Praha – etapy vývoje po roce 1945. Formování, reformování, deformování a neformování města

Rozvoj Prahy byl od velké asanace Židovského Města (Josefova) a části Starého Města v posledních dvou desetiletích 19. století usměřován urbanistickými (regulačními) plány. V meziválečném období byla jejich garantem Státní regulační komise pro hlavní město Prahu a okolí, založená současně s rozhodnutím o vytvoření Velké Prahy (1920). Na základě dílčích regulačních plánů této komise, vzešlých z urbanistických a architektonických soutěží, byl nesourodý komplex pěti historických pražských měst a třiceti nově připojených přilehlých měst a vesnic postupně přebudováván v moderní plně integrované velkoměsto. Regulační komise v průběhu 30. let 20. století vytvořila jeho jednotnou koncepci – městský regulační plán.

V letech okupace nacistickým Německem (1939-1945) mělo být národnostně české město Praha (žilo zde 90% Čechů a pouhá 3% Němců) plánovitými akty přeměněno ve vzorné německé město. Příslušné podklady a projekty měla připravit Planungskommission für Hauptstadt Prag und Umgebung v čele s chráněncem A. Speera berlínským architektem R. Niemeyerem. Realizace tohoto záměru, který by znamenal totální násilnou deformaci městského organismu, vzniklého přirozeným historickým vývojem, byla v roce 1941 zastupujícím říšským protektorem R. Heydrichem přerušena a odložena na dobu po vítězném ukončení války.

Škody, které Praha utrpěla v závěrečné fázi válečného konfliktu třemi spojeneckými nálety a pouličními boji za Pražského povstání (5.- 9. kvěna 1945), byly nepatrné, avšak těžce poškozeny byly některé historické památky (Staroměstská radnice, benediktinský klášter Emauzy, Míčovna Pražského hradu). Jejich obnova po osvobození města nestála v popředí zájmu a ustoupila naléhavější potřebě řešit obnovu výroby a zejména bytovou krizi, která v Praze trvala již od první světové války. K těmto prioritám byl zaměřen i dvouletý budovatelský plán (1947-1949). Současně probíhala diskuse urbanistů

a architektů o dalším směřování výstavby a modernizace města. Střetaly se v ní radikální představy stoupenců předválečné avantgardy, konstruktivismu a funkcionalismu s názory zastánců obnovy a revitalizace historické městské zástavby a pokračování v předválečné koncepci formování města. Proto státní regulační komise byla obnovena až po komunistickém státním převratu v únoru 1948.

V době vlády tzv. obrozené Národní fronty (ve skutečnosti zcela ovládané Komunistickou stranou Československa) nebyly opuštěny odborné přístupy a principy urbanistického plánování. Byly však podřízeny politickým představám a ideologickým doktrínám vládnoucí komunistické garnitury. Proto postavení Prahy jako hlavního města státu bylo oslabeno správní reformou provedenou k 1. dubnu 1949 a rozvoj města byl prakticky zastaven výrazným přerozdělováním finančních, materiálních i lidských zdrojů ve prospěch oblastí, které byly základnami těžkého, energetického a zbrojního průmyslu, a ve prospěch industrializace zaostalého Slovenska. Na přelomu 40. a 50. let byl rovněž znárodněn (nacionalizován, postátněn) obecní majetek města Prahy a téměř veškeré soukromé vlastnictví Pražanů. Ve sféře urbanistiky a architektury byl namísto modernistických a avantgardních vizí direktivně prosazován stalinský historismus podle sovětského vzoru, eufemisticky nazývaný „socialistickým realismem“ (pejorativně „sorela“). Přirozený rozvoj Prahy tak byl v 50. letech 20. století více deformován, nežli urbanisticky formován.

Změnu přineslo uvolnění politických poměrů po XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu (1956), které se projevilo i v Československu. Praha konečně získala přiměřený podíl státem direktivně přidělovaných investic a její urbanistické plánování se zaměřilo v první řadě na řešení bytové otázky. Začala výstavba velkých obytných souborů – sídlišť, při níž se po roce 1960 zcela prosadila technologie montovaných panelových domů. Byl zřízen Útvar hlavního architekta města (1961) a dokončen nový směrný územní plán. Mezi jeho prioritami vedle bytové výstavby bylo vyřešení městské komunikační sítě a revitalizace historického jádra Prahy. Za příznivé situace, kdy politický vývoj směřoval k tzv. obrodnému procesu Pražského jara 1968, se novému vedení města v čele s primátorem (Primator, Oberbürgermeister) Ludvíkem Černým podařilo prosadit realizaci základních částí územního plánu. V roce 1987 byla zahájena stavba metra, postupně ve třech trasách (A, B, C). Středem města byla proražena urbanisticky sporná severojižní magistrála a jako její klíčová

část byl postaven dvouúrovňový most (silniční doprava, metro) přes Nuselské údolí (1965-1973). Jako součást tzv. komplexní výstavby v letech 1969-1987 postupně vyrostly na zvětšeném teritoriu Prahy (v letech 1968 a 1974 došlo připojením 50 sousedních obcí k zdvojnásobení plošné rozlohy města) obrovské soubory panelových sídlišť Severního Města, Jižního Města I – II a Jihozápadního Města I. Praha v nich získala 147 tisíc nových bytů, zčásti ovšem postavených nepříliš kvalitně a v okleštěné podobě bez potřebné infrastruktury, parkové zeleně, základních služeb a kulturního zázemí pro obyvatele. Příčinou byly problémy se stavebními velkododavateli, kteří si dokázali vynutit redukcí a zjednodušením původních kvalitních architektonických projektů. Přispívaly k tomu i rostoucí problémy československé ekonomiky a stále citelnější nedostatek investic, který si od poloviny 80. let vynutil úspěšná opatření a zpomalení tempa výstavby. Maximalistické záměry nových urbanistických dokumentů z let 1972-1976 - tzv. generálního plánu rozvoje, směrného územního plánu pražské-středočeské aglomerace a plánu základního komunikačního systému Prahy - byly proto do politického převratu sametové revoluce (1989) realizovány pouze z menší části. Také soustavná obnova historického jádra města, ač patřila k prioritám směrných plánů, probíhala jen ve velmi omezeném rozsahu. Zcela nevyřešeným problémem pak zůstala péče o chátrající domovní fond z 19. a počátku 20. století v tzv. vnitřních předměstích Prahy (Vinohrady, Žižkov, Karlín, Smíchov, Vršovice ad.).

Sametová revoluce (1989) otevřela prostor k výraznému oživení městského života, k rychlé obnově velké části domovního fondu v centrálních částech Prahy a rovněž k expanzi turistického ruchu. Současně s rozsáhlými majetkovými restitucemi a s uvolněním takřka neomezených možností pro soukromé iniciativy došlo k značnému oslabení role urbanistického plánování a cílevědomého formování vývoje města. Státní a komunální výstavba výrazně poklesla a omezila se v podstatě pouze na dopravní stavby. Změny ve městě po roce 1990 probíhají pod silným tlakem soukromých investorů, developerů a dalších zájmových skupin. Důsledkem toho je trend k nekonceptivnímu živelnému vývoji, který znamená vážné riziko, neboť ohrožuje jak kvalitu životního prostředí, tak kulturní historické a památkové dědictví Prahy.

MURAT GÜL**Politická změna a transformace Istanbulu po druhé světové válce**

Na přestavbu Istanbulu od počátku 19. století do poloviny 20. století je třeba nahlížet jako na pokus vytvořit pro jeho obyvatele více harmonický a šťastnější život a současně město změnit v moderní ekonomickou entitu. Tyto rozmanité a současně neúspěšné pokusy realizovala otomanská a raně republikánská administrativa v 19. a na počátku 20. století. Obrat ve sféře přestavby Istanbulu přinesl až rok 1950, kdy Turecko akceptovalo nový politický prostor tím, že volby nastolily vládu Demokratické strany a ukončily dvacet sedm let vlády Republikánské lidové strany. Demokratická strana se od dřívější republikánské správy významně lišila nejen v ekonomické a sociální oblasti, ale snažila se také „uvolnit Istanbul z jeho podoby z počátku 19. století“. Příznivé ekonomické podmínky v období obnovy po druhé světové válce, spojené s podporou, kterou přinesl Marshallův plán, poskytly Demokratické straně nebyvalé možnosti realizovat v polovině padesátých let program rozsáhlé přestavby města. Jednalo se o akci, která byla pro otomanské a republikánské politické předchůdce této strany nedosažitelná.

Příspěvek přibližuje plány této rozsáhlé přestavby a jejich vznik v domácích i mezinárodních souvislostech a sleduje také vliv domácí politické a architektonické tradice i osobní angažmá premiéra Adnana Menderese při realizaci těchto plánů a projektů.

ANTONELLO SCOPACASA**Případ Leipziger StraÙe – Potsdamer StraÙe. Budování městského prostoru na hranici centra poválečného Berlína**

Poválečné období reprezentují v Berlíně, městě zničeném za druhé světové války, dva typy rekonstrukce, realizované na jednom místě. Leipziger StraÙe – Potsdamer StraÙe dokonale zastupují tento způsob rozvoje města.

V důsledku rozdělení města zdí, stejně jako následkem mimořádné blízkosti a současně nepřátelského vztahu dvou odlišných politických systémů, které přetrvávaly několik desetiletí, lze představit obě ulice se všemi odlišnostmi, ale i shodami, které z tohoto prostoru vytvářejí v městském panoramatu unikát. Zásahy obou měst (tj. Východního

i Západního Berlína), které byly během šedesátých a sedmdesátých let podniknuty na hlavní linii Berlína, jsou v příspěvku představeny na příkladu vzniku Kulturfora v Západním Berlíně, jež bylo situováno na nové Potsdamer StraÙe, a rezidenčního věžového komplexu Východního Berlína, který se nacházel na Leipziger StraÙe.

Příspěvek kriticky analyzuje oba projekty se záměrem odhalit a porovnat jejich shody a rozdíly. Na začátku jsou zkoumány jejich vazby: shodné nepochopení vztahu se strukturou starého města; historická neměnnost osy města v linii Leipziger StraÙe – Potsdamer StraÙe, která měla vazbu na založení Berlína ve středověku; významná role „druhého“ sektoru v obou zásazích do městského prostoru, kdy zeď byla považována za prvek fyzického rozdělení a stejným dílem za prostředek propagace dialektického vztahu; zvláštní pozornost je věnována významu otevřeného městského prostoru v teorii a městském plánování.

Následně se pak studie s přesnější a kritickou perspektivou zabývá jednoznačnými rozdíly mezi dvěma uvedenými projekty při zohlednění metody urbanismu, politického a sociálního významu formy a prostoru, role architektů a urbanistů v procesu tvorby architektonických a urbanistických návrhů a nakonec úlohy správy i politického aparátu v rozhodovacím procesu ve městě.

KATEŘINA JÍŠOVÁ

Etarea – sen o ideálním satelitním městě

Bylo by mylné předpokládat, že v totalitní době se nemohly objevit zajímavé urbanistické návrhy. Inspirativním pokusem o vytvoření alternativního satelitního města byla studie životního prostředí ve městě, vytvořená pod názvem Etarea v roce 1967. Jejím zpracovatelem byl Pražský projektový ústav, rozšířený o tým odborníků z mnoha dalších oblastí. Projekt Etarea, jehož název je odvozen z latinského výrazu Aetas aurea (Zlatý věk), měl být pokusem o nalezení reálných možností ideálního osídlení v krajině. Projektový tým tvořili pracovníci Pražského projektového ústavu v čele s ing. arch. Gorazdem Čelechovským.

Studie narážela na možný proces suburbanizace, tzn. snižování počtu lidí bydlících ve vnitřních městech a jejich stěhování do čtvrtí a domů ležících na okrajích či za okraji měst. Existence projektu

byla podmíněna růstem hlavního města Prahy nad milion obyvatel, kdy se jako jediná možnost rozvoje hlavního městajevilo budování satelitních útvarů, které by na severu začínaly u Kralup nad Vltavou a na jihu končily Etareou. Spodní větev satelitních městeček měla končit u Řevnic. Samotná Etarea byla situována na jih od Prahy na území obcí Okrouhlo, Záhořany, Libeň, Libeň a Zvole, které měly výstavbou nového města zaniknout, přičemž se předpokládalo, že jejich obyvatelé naleznou bydliště právě v satelitu. V konečné fázi projekt Etarea počítal s městským útvarem se 135 000 obyvateli. Jeden byt ve velkoměstě a rekreační objekt na venkově měl nahradit jeden komfortní byt v satelitu, zasazený v přírodním prostředí. Etarea se hlásila k prostorové dualitě po staletí obsažené v kompozici českých měst, která byla rozbita poválečnou urbanizační koncepcí.

Ve stejné době jako Etarea vznikl další projekt rozsáhlého bytového komplexu vystavěného na okraji Prahy v katastru obcí Chodov a Háje – projekt Jižního Města, které nám nabízí mnoho možností srovnání právě s Etareou. Jižní Město mohlo být něčím podobným jako Etarea, ale z mnoha důvodů se jí nestalo. Jižní Město bylo vybudováno, podobně jako jiná sídliště po celé naší republice, v podobě naprosto odlišné od ideálního satelitního města.

Na projekt podobný Etareje ovšem Praha i ostatní větší města v České republice zatím marně čekají.

KRZYSZTOF MORDYŃSKI

Architektura socialistického realismu ve Varšavě jako nástroj vytvoření nové společnosti (1949–1955). Příklad „Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa“ (MDM)

Zkáza, která postihla Varšavu i její obyvatele během druhé světové války, představovala velkou tragédií. Nicméně totální destrukce města poskytla současně unikátní příležitost pro změnu plánování jeho výstavby, která s ohledem na středověký charakter obvodu nikdy nebyla jednoduchá a komfortní. Politická situace v Polsku po druhé světové válce vytvořila z nového architektonického stylu a nové školy městského plánování, které byly dodány ze SSSR, uměleckou doktrínu. Nazývala se socialistický realismus a představovala spíše návod, kterému bylo třeba se podrobit, než impuls k dalšímu tvůrčímu rozvoji.

Polští architekti uplatňovali tento styl v krátké, ale velmi produktivní etapě, která trvala šest let (1949–1955). Uvedená škola městského plánování si kladla za cíl vytvořit nového, socialistického člověka a využít k tomu nejrůznějších způsobů. Příspěvek se pokouší o analýzu území „Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa” jako experimentu i myšlenky, jejichž cílem bylo za využití vlivu architektury a městského plánování vytvořit novou společnost. Ukazuje rozličné prostředky, které architekti používali, aby měnili způsob života obyvatel tím, že ho organizovali do detailů, že jim dávali jednoduché cíle a řešení a motivovali je i politicky při vytváření této části města, která mohla vyhovovat všem jejich požadavkům, tj. být „dokonalým” městem. Experiment selhal, ale měl některé neočekávané důsledky, významné i pro dnešní život Varšavy.

Příspěvek je založen na empirickém i profesionálním výzkumu, který autor podnikl v souvislosti s přípravou výstavy „Stavíme nový dům, ještě jeden nový dům... Všední den Varšavy v době stalinismu 1945–1956”, která se uskutečnila ve dnech 20. prosince 2007 až 13. dubna 2008 v Muzeu nezávislosti ve Varšavě. Významná část tohoto projektu byla věnována problémům přestavby a rekonstrukce města.

MÁRKUS KELLER

Modernita na východě – experimentální sídliště Óbuda

Myšlenka, že by lidé měli žít nově, moderním způsobem, tj. jinak než doposud, se po druhé světové válce prosadila jako cíl stejně v různých politických systémech. Představy o moderním soužití, o moderních formách života, bydlení a sídlištích měly v komunistických a kapitalistických zemích totožné kořeny a vzory (CIAM, Bauhaus, Athénská charta), ale při realizaci na sebe braly jiné formy. Důvodem byly v obou systémech rozdílné představy o člověku, ale také odlišné vztahy mezi architektem a zadavatelem stavby, architektem a zákazníkem, občanem a státem.

Experimentální sídliště Óbuda (Óbudai kiserleti lakótelep) s celkovou kapacitou 700 bytů bylo postaveno v letech 1958–1964. Od konce padesátých let se maďarské úřady stále více zabývaly otázkou vytvoření nových, moderních typů bytů. Aby toho dosáhly, vypsalý roku 1958 soutěž na projekty bytů (Lakástervpályáza) a o rok

později, v roce 1959, navazující soutěž o návrhy nábytku (Bútorterv-pályázat), aby se mohl vytvořit i ukázkový byt. Cílem bylo vytvořit byty odpovídající novým společenským požadavkům a vypracovat pro budoucí nájemníky nový vzor bydlení. Nové obytné domy (ještě nikoli panelová výstavba) byly chápány jako prototypy pro budoucí výstavbu, jimiž se však v důsledku panelové technologie zavedené v budoucnu nikdy nestaly. Vlastní soutěž a postavené budovy maďarským architektům umožnily, aby se poprvé oficiálně distancovali od stalinských stylových vzorů a sledovali vlastní tvůrčí principy. Tyto principy měly své kořeny – jak potvrzují dobové diskuse – ve výše zmíněné mezinárodní „moderně“.

Výzkum vzniku a existence konkrétního sídliště nám umožňuje sledovat proces změn při vyhotovování stavebního projektu. Pozdější panelová výstavba to téměř neumožňuje, protože v jejím případě přísné předpisy a stavební technika poskytovaly kreativitu architektů minimum prostoru.

Na základě archivních pramenů jsou popsány a analyzovány dobové představy o společnosti, reflektované aktivitami zadavatelů stavby, ale také napětí a neshody mezi představami architektů a politiků, stejně jako mechanismus, jakým se architekti bránili politickému tlaku i jak vyjednávali kompromisy, když se přitom opírali o svou profesní autonomii i znalosti, což by v podmínkách komunistických zemí nemělo být podceňováno. Další část příspěvku ukazuje, jak byl vyjednaný kompromis zprostředkován obyvatelům a konečně jak byly byty i sídliště společností přijaty. Prostřednictvím uvedených otázek je vysvětleno, jak vznikalo napětí mezi záměry a očekáváním architektů (profesionálních aktérů), státních zadavatelů stavby (politických aktérů) a uživatelů i jak se toto napětí redukovalo.

SIMONE EGGER

Mnichov se stane světovým městem. Tatíček Timofei a olympijské hry

Během dlouhých šedesátých let 20. století získal Mnichov moderní tvář. Milionová vesnice na Isaru se rozvíjela do podoby metropole a užívala název „Weltstadt mit Herz“ (světové město se srdcem). Přitom po roce 1945 ležel Mnichov v troskách. Jeho bývalá role města, které stálo v popředí vývoje a společenského dění, byla s pádem

nacionálního socialismu zapomenuta a ztracena. Po fázi poválečné deprese však následovala etapa restaurace. Pokus postavit město Mnichov opět „na nohy“ se podařil.

Uvedené snahy získaly díky organizaci XX. olympijských her od dubna 1966 další dimenzi. Na všech rovinách se začaly intenzivně rozvíjet procesy, díky nimž Mnichov v polovině šedesátých let stanul v centru pozornosti místních, regionálních, národních a mezinárodních zájmů. Klíčové místo v tomto vývoji zaujal Oberwiesefeld, oblast na severu města, která byla v rámci her přeměněna v olympijský park. Na příkladu stavby zdejšího stadionu lze dokumentovat, že plány spojené s realizací olympijských her neznikaly a nebyly realizovány vždy přímočaře a že se Mnichov stal „světovým městem“ specifickým způsobem. I historie „tatíčka Timofeie“, která se odehrála v Oberwiesefeldu a z okraje společenského dění se dostala přímo do jeho centra (do „srdce“ města), do tohoto vývoje zapadá.

BARBORA LAŠŤOVKOVÁ – MAREK LAŠŤOVKA

Pražské uliční názvy jako prostředek orientace i nástroj ideologie 1945–1990

Názvy ulic měly tradičně výhradně orientační účel. Teprve v 19. století došlo ke změně, názvy ulic se začaly využívat jako prostředek uctění nejrůznějších osob či událostí a začaly získávat jiný, ideologický či proklamativní smysl. Každý politický režim na území českého státu si od 19. století vytýkal za cíl očistit názvosloví od ideologie minulé (k přejmenování došlo zejména v letech 1918, 1940, 1945 a 1990) a současně prosadit ideologii vlastní.

Příspěvek mapuje konkrétní trendy ve vývoji názvů pražských ulic po skončení druhé světové války. Agendu uličního názvosloví ve sledovaném období let 1945–1990 držely v rukou ústřední orgány tehdejší pražské „lidosprávy“ (systému národních výborů). Vedle prosazení a priori ideologických důvodů pro přejmenování i nové pojmenování ulic se v pražské poválečné uliční agendě prosadila také snaha vnést do systému pojmenování ulic pořádek, pravidla a vytvořit systém. Zejména bylo nutno odstranit duplicitní názvy, pojmenovat množství ulic bezejmenných a také odstranit tzv. názvy nevhodné. Pražská správa se přitom nevyhýbala ani spolupráci s odborníky či přejímání zahraničních zkušeností.

Celé poválečné období je v oblasti pojmenovávání ulic charakterizováno dvěma základními faktory. Jednalo se o neustálý nárůst počtu názvů ulic zapříčiněný novou výstavbou a současně jednorázový nárůst počtu názvů způsobený připojením mnoha okolních obcí k hlavnímu městu, ke kterému došlo ve třech vlnách: v roce 1960 a zejména v letech 1968 a 1974, kdy bylo nutné opět odstraňovat duplicitní názvy.

Agenda pojmenovávání a označování ulic zprvu příslušela referátu popisnému na pražském magistrátě, od roku 1949 byla soustředěna na odbor pro vnitřní věci. Při tomto odboru taktéž působila odborná komise. Rozhodnutí o pojmenování měla v pravomoci městská rada (1945–1960 rada Ústředního národního výboru hl. města Prahy, 1960–1990 rada Národního výboru hl. města Prahy). Po celou sledovanou dobu návrhy na pojmenování (i když nikoli všechny) projednával také sekretariát městského výboru Komunistické strany Československa a jiné stranické orgány. Do názvosloví v Praze však zasahovaly i další politické i nepolitické subjekty a jednotlivé vysoce postavené osoby.

RAINER PÖPPINGHEGE

Vzpomínky na třetí říši? Jména ulic v německých městech po roce 1945

Jména ulic představují část naší kultury. Každý člověk žije v nějaké ulici či na nějakém náměstí. Od 19. století vykazovala jména ulic politické konotace. Pokud jde o názvy ulic jako symboly partikulárních historických, respektive politických hledisek, znamená to také soustředit se na otázku, co patřilo ke společenské kolektivní paměti.

Článek se zabývá pojmenováním a přejmenováním ulic po roce 1945 v Německu a v menší míře i v Praze. Ve zmíněném období existovaly četné pokusy vymýtit z uličních tabulek v různých německých městech říšské i nacistické symboly. Způsob, jakým se to uskutečnilo, lze nazývat procesem: denacifikace, demilitarizace a de-dynastifikace.

Byly prověřovány Bismarck-, Wilhelm- nebo Moltkestraßen, stejně jako všechny Hitlerplätze a Göringstraßen, a to s pozoruhodným výsledkem. Většina bývalých názvů politické otřesy v Západním Německu přežila. Nicméně od padesátých let minulého století rozvíjela

západoněmecká společnost poválečnou symboliku speciálně ve vazbě na jména techniků (Diesel, Siemens) a bývalých německých území na východě (Silesia, Pommerania).

SABINE MECKING

Mehr als Schall und Rauch. Jména měst, městské symboly a komunální územní reformy v Západním Německu

Na sklonku šedesátých a na počátku sedmdesátých let minulého století byla provedena ve všech spolkových zemích staré Spolkové republiky Německo (s výjimkou městských správních celků Berlín, Hamburk a Brémy), tj. v tzv. teritoriálních státech (Flächenländer), rozsáhlá komunální správní reforma. Počet samostatných obcí po celém území spolkové republiky klesl z přibližně 24 300 na téměř třetinu. Ačkoli se z právního hlediska jednalo o „slučování“ obcí a nikoli faktické spojování ve smyslu integrace, měl tento právní aspekt pro obyvatelstvo na daném místě prakticky minimální význam. Slučování obcí a jejich označování názvem centrálního města vytvářelo dojem lineárního, nepřerušenoého vývoje té lokality, která poskytovala nově vzniklým správním útvarům název. Tento dojem kontinuity mohl být dokonce ještě zesílen díky přenosu městského znaku a městských barev centrálního města na nově vytvořené velkoměsto. Často bylo také možné sledovat snahy o integraci nových částí měst, v nichž dominantní postavení jednotlivých centrálních měst hrálo zásadní roli. Již prostřednictvím změny adresy, poštovního směrovacího čísla nebo poznávací značky automobilů pocítili lidé velmi rychle první konkrétní změny, za něž byla zodpovědná územní reforma.

Argumentace v záležitostech místních názvů zřetelně demonstrovala převahu takového stylu myšlení, který byl podřízen dobovému plánování, jež upozadilo jiné zájmy. Rostoucí racionalita uvedených úvah počítala se ztrátou identity. Zdálo se, že racionálnímu myšlení mohl vytvořit meze jen argument o výši nákladů. Unifikace s centrálním městem, provedená většinou v duchu „byrokratického perfekcionismu“ schematicky, měla na mnoha místech negativní vliv na vůli nových obyvatel po integraci a současně tak rozdmýčovala averzi vůči novému uspořádání. Tendence k setrvávání a vytrvalost odmítání celoměstských zařízení a separátní označování jednotlivých měst, jež byla reformou degradována na městské části, ukázaly,

že sjednocující a integrační politika může být jen stěží prováděna proti vůli připojovaných městských částí a jejich obyvatel. Z krátko- i střednědobého hlediska nelze naoktrojované integrační politice připsat žádný úspěch. Snahy po odstranění jmen přičleňovaných obcí z veřejného prostoru, které byly přijatelné snad z hlediska racionalizačních úvah a z celoměstské perspektivy, musely být obyvatelstvem připojovaných obcí pocíťovány jako opatření provokující a vyvolávající další averzi proti spojování a především proti centrálnímu městu, s nímž se obce spojovaly.

Negativní emoce, které fúze měst vyvolala, byly spojeny zvláště s otázkou názvů, respektive s užitím starých a nových názvů měst. Jména měst byla v tomto případě nejen viditelným výrazem komunální samosprávy, ale reprezentovala mimoto i lokální historii a část místní a regionální identity. Uvedená jména ukazovala vedle správně-právního a politického pojetí obce také sociologický rozměr výrazu obec. V tomto významu je obec tím, s čím se její obyvatelé identifikují, podle čeho se nazývají. Závažnost názvu, jeho moc jako centrálního atributu identity byla projektanty a podporovateli „racionální“ a na správně-vědecká měřítká či kritéria územního plánování zaměřené reformy podceněna, respektive dlouhou dobu nebyla brána v úvahu.

TOMASZ WĘCŁAWOWICZ

Přivlastňování prostoru v historických městech komunistického období. Příklad Krakova

Etnologicko-antropologická úvaha o kulturním využívání, prožívání a chápání prostoru nám přináší poznání o typických místech a oblastech, jež prostoupily jednoznačné dobové souvislosti. Vzdálená i blízká minulost je zakotvena v domácí krajině: oba aspekty prostoru, tj. hmotný a duchovní, lze stěží oddělit; vzájemně spolu souvisejí a inspirují se. Ve vztahu ke struktuře města lze spolu s Vladimírem Toporovem zopakovat, že tato struktura (tkáň) vytváří specifický „jazyk“, druh heterogenního textu, který však má rozsáhlý význam. V každém městě k nám promlouvá prostřednictvím ulic, náměstí, vodojemů, parků, budov, pomníků, lidí, historie, myšlenek a mýtů. Zvláště středověká města a jejich chrámy vytvořily skutečnost s pevnou strukturou a systémem významů.

Středověký Krakov chránily před útoky potenciálních nepřátel chrámy, v nichž byli přítomni světcí, jednak v symbolickém významu, tj. ve formě patrocinia (zasvěcení), nebo někdy konkrétně hmotně, jako části relikvií. Tímto způsobem byl utvářen bezpečný a známý prostor. Takový charakter městské toponymie byl vytvořen ve středověku a pokračoval až do moderní doby.

Hmotná struktura Krakovského Starého Města nebyla zničena ani za první, ani za druhé světové války; je zajímavé sledovat pokusy zničit obsah, který vytvářel uvedenou strukturu, jež zůstala po staletí nedotčená. Dramatické události druhé světové války, stejně jako nový pořádek, nastolený ve střední a východní Evropě po roce 1945, by měly být vnímány na pozadí struktury Krakova, jež byla uchována historií a historickou zkušeností.

První široká škála změn byla realizována za Němců, kteří přeměnili hlavní město Polského království v hlavní město Generálního gouvěrnementu velkoněmecké třetí říše. Po roce 1945 zaváděl nový režim navrhované změny postupně. Aktivity veřejné správy zaměřené na přivlastnění si prostoru lze rozdělit na dva hlavní typy: strategické a „princiální“. Strategické aktivity byly realizovány na místech spojených s emanací nových sil. Tato místa měla být označena vhodnými názvy.

Druhý typ aktivit lze v zásadě rozdělit na dvě skupiny – jednak aktivity spojené s tlakem ateistické doktríny, jednak okruh spojený s principem tzv. třídního boje. První fenomén spočíval v odstranění všech jmen spojených s titulem „svatý“, všech světců, kteří vystupovali jako patroni ulic; tak např. ulice Svatého Jana se stala jednoduše Janovou ulicí, ulice Svaté Terezy Terezinou ulicí atd.

Principy tzv. „třídního boje“ si vynutily likvidaci historických patronů ulic. Místo nich se objevovali hrdinové nových pořádků. Jinou „princiální záležitostí“ představovala likvidace „špatných“ pomníků (např. kamenná socha Panny Marie byla vyměněna za postavu rytíře vytvořenou z litého betonu a z podstavce byly sňaty i barokní postavy dvanácti apoštolů).

Struktura středověkého Krakova reflektovala triumf víry v prostoru města. Naproti tomu komunistický režim realizoval svůj boj v již existujícím městě, tedy v existující historické dekoraci. V důsledku silného ideologického tlaku v každodenním životě byl veřejný prostor v komunistickém Krakově postupně prostoupen novými významy. Prostřednictvím manipulace paměti převzala nová ideologie kontrolu

nad historií. Prostor historického Krakova získal nové vhodné legendy, v nichž se noví vládcí museli cítit bezpečně a jistě. Nová toponymie měla zavést nové kolektivní pojmy a usnadnit identifikaci s novou komunistickou vlastí.

BLANKA SOUKUPOVÁ

Deklarovaná „oficiální“ identita poválečné Prahy v čase přechodu od demokracie k totalitě

Text analyzuje identitu Prahy po druhé světové válce. Identitu definuje jako způsoby, jimiž se určitý fenomén sebezařazuje do proměnlivé společenské reality a jimiž se v ní sebeukotvuje. Jde o komplex stavebních kamenů, hierarchicky uspořádaných a vzájemně provázaných.

Identita poválečné Prahy se rodila ve chvíli porážky nacistického Německa, v historickém okamžiku vzniku nové Evropy s dominantním postavením Sovětského svazu a se znásobeným vlivem levicových sil. Byla však určena i domácími poměry: vzestupem moci Komunistické strany Československa, přílivem navrátilců z koncentračních táborů, z emigrace, z vojsk západní i východní fronty, vysídlováním německého obyvatelstva, poválečnými problémy v zásobování, v dopravě a ve službách a rozsáhlou bytovou krizí.

Pražský magistrát i politické subjekty svůj konstrukt identity opřely o odmítnutí protektorátní Prahy, jejich míst paměti a symbolů, o rekonstrukci symbolů první republiky, kterou z taktických příčin podpořili i komunisté, a o vizi budoucí prosperující Prahy. Praha se vymezovala především ve vztahu ke zničené a rychle se obnovující Varšavě a ke zničenému a strádajícímu Berlínu. Pravděpodobně nejvýraznějším rysem poválečné Prahy byly protiněmecké postoje v městské politice, postoje, jež konvenovaly s politikou vlády a s většinou českou mentalitou.

Základním historickým rámcem, do něhož byla poválečná Praha zasazena, se stal aktualizovaný Palackého konstrukt dějin. Do Prahy byla vrácena husitská tradice, jakkoli se demokratický a komunistický výklad významu husitství rozrůznil. Nově byla budována tradice 17. listopadu 1939 a zejména tradice odboje a Květnového povstání 1945. Magistrát a politické strany se přihlásily k údajné obnově slovanského charakteru Prahy. Všeobecné sympatie k Rudé armádě

– osvoboditelce hlavního města – položily základy pouťorové sově-
tizace hlavního města. Do Prahy se řízeným způsobem vracela také
paměť na židovskou menšinu. Paralelně byli z Prahy vysídlováni
pražští i říšští Němci. Jejich střediska byla po vyvlastnění státem pře-
kódována názvem i účelem.

Poválečná Praha již neměla ambice být městem západním. Svě
nové místo v Evropě definovala jako vysoce prestižní středové, jako
místo mezi Západem a Východem. Této ideji křižovatky, myšlenky
inspirované Benešovou zahraniční politikou, odpovídal i charakter
významných návštěvníků Prahy: vojáků i diplomatů. Demokratickým
silám se dařilo až do Února prosovětské manifestace a akty vyvažovat
akty proamerickými a prozápadními. Magistrát však poté, co v jeho
čele stanul komunista Václav Vacek (od poloviny roku 1946), napo-
máhal prosazování sovětských vlivů jako určujících.

THOMAS HÖPEL

Městská kulturní politika v centralistických demokraciích a dik- taturách: Srovnání Francie a NDR

Na příkladu městské kulturní politiky lze v případě demokracií
a diktatur velmi dobře zaznamenat rozdíly ve způsobu jednání stá-
tů. Zatímco kulturní politika v NDR, respektive v Lipsku měla být
implementována mezi centrální státní úkoly a ministerstvo kultury
mělo přímo instruovat kulturní referenty v jejich práci, v případě
Francie lze hovořit o konfliktech mezi městem a státem. Aby v této
zemi města podporovala záměry ministerstva kultury, musely být
tyto také v zájmu měst; stát nemohl svou politiku v rámci komunál-
ní správy přímo implementovat. Proto také restrukturalizace a spe-
cializace správy od šedesátých let 20. století v jednom z největších
francouzských měst, Lyonu, nebyla ve sféře kultury výsledkem cen-
trálně zadaných úkolů, nýbrž odpovídala městským zájmům: město
chtělo vystupovat v roli partnera rovnocenného specializovanému
ministerstvu. Vytvoření takové správy nebylo centrálně nařízené, ale
uskutečnilo se v rámci interkomunální výměny. Tak poslalo město
Lyon v prosinci roku 1975 vedoucího kulturní správy (Joseph Salés)
na workshop do Mulhouse, který se věnoval kulturním problémům
v obcích. Tématem byly jak povinnosti obcí v oblasti kultury, orga-
nizace správy kultury a spolupráce s kulturními organizacemi mimo

rámec města, tak také role a postavení animátorů (propagátorů) v oblasti kultury. Vedle Lyonu obeslalo akci svými oficiálními zástupci ještě dalších osmnáct francouzských měst.

Silný vliv SED a ministerstva kultury NDR ovšem neznamenal, že by tvorba městské kulturní politiky nebyla v těchto podmínkách silně závislá na místních specifikách a danostech. Městská kulturní politika v Lipsku navazovala na místní tradice a pokoušela se je dále vyzdvihovat a posilovat, tím spíše že její manévrovací prostor byl významně omezenější než v Lyonu.

Komparace rovněž dokládá, že kulturní politika ve Francii i v NDR byla po roce 1945 povýšena na významné politikum, které mělo pomoci dosáhnout integrace směrem dovnitř i vyzařovat směrem ven. Zatímco v Lipsku bylo možné navázat na institucionalizaci kulturní politiky jako komunální sféry, která probíhala od roku 1918, a převzít stávající struktury a mechanismy, stejně jako dále rozvíjet komunalizaci kulturních zařízení, začal podobný proces v Lyonu teprve v polovině šedesátých let 20. století. Stalo se tak ovšem s takovým důrazem a intenzitou, že se Lyon stal velmi rychle francouzskou regionální metropolí s národními i mezinárodními ambicemi.

Obě města přitom usilovala o participaci na moderním rozvoji na poli kultury. To se týkalo na jedné straně kulturně-politické oblasti, která byla důležitá spíše pro integrační politiku a představovala sféru kulturních domů, knihoven nebo divadel pro děti a mládež, jež byla v obou městech podporována. Na druhé straně se kultura v Lipsku i Lyonu stala instrumentem regionální politiky. V Lipsku se to týkalo především tradičně hudební politiky. V Lyonu pak byla od konce šedesátých let rozvinuta řada významných a skutečně úspěšných aktivit na poli hudebním a divadelním. Obě města přitom využívala mezinárodní festivaly, aby svému působení v uvedených oblastech dala ještě větší váhu, a současně participovala na mezikomunální výměně kulturně-politických modelů a konceptů. V NDR ovšem došlo v procesu instrumentalizace kultury k převzetí sovětských vzorů a také k jejich přizpůsobení estetickým normám. Celý proces byl však spojen s přizpůsobením převzatých vzorů tradičním strukturám a modelům. Právě profesionalizace funkcionářů v oblasti kultury navázala na německou tradici a nelze ji nalézt v žádné jiné socialistické zemi. Současně byl ovšem v kulturní oblasti sledován západoevropský vývoj a tyto poznatky byly uplatňovány v kulturní politice. Proto nelze hovořit o tom, že se kulturní politika v NDR a speciálně

v Lipsku po roce 1945 odchýlila od linie předchozího období. Stále intenzivnější úsilí o demokratizaci přístupu ke kultuře v Lipsku lze s několikaletým odstupem sledovat i v Lyonu. Pouze míra bezprostřední instrumentalizace kulturní politiky s cílem ideologického ovlivňování obyvatelstva odlišovala státně-socialistickou diktaturu v NDR od demokratické Francie. Ale právě v této oblasti docházelo od sedmdesátých let rostoucí měrou a z důvodu sebezáchovných snah mocenských struktur SED k vyrovnávání.

HELEN BLUEMEL

Lipsko a jeho kultura po roce 1945. Příklad Deutsche Bücherei a Gewandhausu

Lipsko zaujímal v oblasti evropské kultury před druhou světovou válkou klíčové místo. Tento jeho status ve sféře tiskařské a nakladatelské činnosti, hudby, akademického světa i právní teorie a praxe významně změnil po druhé světové válce.

Během celého období trvání třetí říše Lipsko bojovalo za udržení své kulturní tradice. Svou identitu kulturního centra Německa a Evropy pak město zcela pozbylo teprve v poválečném období. Jeho dvojí okupace, nejprve americkými a později ruskými ozbrojenými silami, představovala generální zkoušku na studenou válku, v níž Lipsko nakonec svůj jedinečný status ztratilo. Navíc marginalizace třídy měšťanů v sovětské zóně znamenala, že hybná síla, která stála v pozadí lipských kulturních snah, byla ztracena. Výměna této sociální vrstvy za socialistické byrokraty, kteří se řídili ideologií, vedla k zániku tohoto města kultury. Jako ilustrace zmíněné transformace v postavení města, a tudíž i změny jeho identity, je představen poválečný vývoj dvou kulturních institucí, jež reprezentovaly typické atributy jeho kulturního života v oblasti knižní kultury a hudby – Deutsche Bücherei a orchestru Gewandhausu.

ZDENĚK NEBŘENSKÝ

Reprezentace studentských klubů ve středoevropských městech: Praha, Varšava a Bratislava v šedesátých letech 20. století

Proces destalinizace přinesl vládnoucím elitám ve středoevropských městech na sklonku padesátých let a na počátku let šedesátých nečekané spory s poválečnou mladou generací. Musely se zabývat stále častěji rostoucími nároky některých generačních skupin; především studenti požadovali, aby byly respektovány jejich hodnoty. Odlišnost studentů, jejímž prostřednictvím se tato sociální skupina stavěla proti generační jednotě, získala velkou přitažlivost. Vysokoškolští studenti se pokoušeli následovat dělnickou mládež, zabírali neobsazené prostory a budovali tam studentské kluby.

V Praze očekávali studenti založení studentského klubu od konce padesátých let, kdy se o tomto tématu začalo diskutovat na schůzích mládežnických skupin na jednotlivých fakultách. Rozhodující vliv na výstavbu klubu měla cesta skupiny pražských studentů do Krakova a Varšavy. Studenty z Bratislavy pak inspirovaly kluby ve Varšavě a Gdaňsku. Jejich studentští aktivisté psali kriticky o tom, že bratislavská mládež dosud nemá žádný klub. Klub však nakonec vznikl s podporou vládnoucích elit.

Naproti tomu v polských městech vytvořila možnost budování nových studentských klubů nebo převzetí stávajících dělnických klubů studentskými a mládežnickými organizacemi destalinizace. Podoba a fungování studentských klubů byla poznamenána různými představami, které odporovaly stalinismu. V šedesátých letech byly kluby ve Varšavě místem, které uvádělo na scénu populární kulturu západní mládeže, a to na základě kulturní výměny se Skandinávií a západní Evropou. Prestiž a úspěch řady kulturních akcí, jako např. ochotnických divadelních představení, jazzových koncertů a tanečních večerů, představovaly zjevný protiklad socialistické společnosti.